

ДІАЛЕКТИКА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПІДСТАВ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДОЗНАВСТВА ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

О. І. Вертій

*Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка;
кафедра української культури; 40002, м. Суми, вул. Роменська, 87*

Досліджуються особливості взаємодії різних історичних, соціальних, ідейних, художньо-естетичних чинників у процесах формування національних основоположних підстав української науки про народну творчість та писемну літературу на сучасному етапі її становлення і розвитку. Зазначається, що відхід від принципів підсоветського так званого народознавства та літературознавства і повернення до національних духовних цінностей, здобутків вітчизняних та зарубіжних учених попередніх поколінь відкриває перед ними нові перспективи виходу на якісно вищий рівень їх поступування.

Ключові слова: національний, народознавство, літературознавство, сучасний, основоположні підстави.

Однією з найзлободенніших проблем сучасного українського народознавства та літературознавства є формування їх національних основоположних підстав. Зумовлено це насамперед тим, що їх становлення та розвиток у підсоветській Україні відбувалися на неприродній, тобто не на національній основі. Таким чином, комуністична ідеологія, виходячи з ленінського принципу партійності, повністю нехтувала національним чинником, який визначав сутність явищ національного духовного життя, національної культури та літератури, а відтак і науки про них. Маніакальна ідея формування “новой історической общности – советского народа”, яка усіляко нав’язувалась суспільству, гуманітарним наукам, створювала парадоксальну ситуацію в них: з одного боку, проголошувався розквіт і зближення націй, а з другого, – робилося все для їх повного знищення, що прикривалося поняттям отієї нової “історической общности”. Така політика советської держави була не чим іншим як злиттям націй, як писав І. Дзюба, “на базі однієї (російської. – О. В.) національної культури”, яка “ніколи і ніде не ставала і не стане надійним фундаментом для дружби народів, а здатна тільки роз’єднувати їх, породжувати недовіру і ворожнечу” [Дзюба 1968, с. 69]. Кричущі суперечності такої політики були цілком очевидними. “Хай хтось відповідь, чим і як російська нація зближується, наприклад, з вірменською чи естонською” [Дзюба 1968, с. 68], – наголошував І. Дзюба у своїй праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Натомість такі поняття, як “національна

честь”, “національна гідність”, “національний характер” “національна свідомість”, “національні обов’язки”, “національні духовні цінності” і т. п. оголошувались пережитками минулого, більше того вважались одіозними, а той, хто пробував говорити про них, одразу і без вагань зараховувався до “українських буржуазних націоналістів” [Дзюба 1968, с. 75] з усіма відповідними наслідками. Сталінські репресії, доля шістдесятників, усіляке нищення української культури та духовності, національно свідомих наукових кадрів у період так званого розгорнутого будівництва комунізму – переконливе свідчення тому. Цілком зрозуміло, що за таких обставин досліджувати ті чи інші вияви національної духовності загалом, літератури та культури, зокрема, було неможливим. Відтак неможливим стало й формування питома національних основоположних підстав наук, пов’язаних із розв’язанням цих проблем. Непоправної шкоди політика партії та держави завдала ще й тому, що у свідомості вчених викорінювались самі поняття такого роду, отже знищувались будь-які можливості створення наукових шкіл, довгострокових наукових програм та підготовка національно свідомих наукових кадрів для їх виконання. Натомість насаджувалась кон’юнктура, пристосуванство і т.д., що нічого спільного не мало зі справжньою наукою.

Вивільнення з-під тиску комуністичної ідеології вже після здобуття Україною незалежності не вивело наше вітчизняне народознавство та літературознавство на формування їх питома національних основоположних підстав. Причин цьому є кілька.

По-перше, для того було і ще залишається непідготовленим відповідне наукове підґрунтя, адже від постулатів комуністичної псевдонауки ми відмовились, а на нові основоположні підстави ще не перейшли. В наслідку маємо, так сказати, незаповнений науковий простір. Національні духовні цінності, національний чинник загалом не став визначальним у дослідженнях наших народознавців та літературознавців. Перерваність національного звичаю в словеснознавстві виявилась у тому, що наукові ідеї, скажімо, М. Костомарова, І. Франка, І. Нечуя-Левицького, О. Потебні, П. Чубинського, В. Шухевича, В. Гнатюка, П. Марковича, Ф. Колесси та інших учених у підсоветській науці не знайшли свого подальшого розвитку, відтак і не стали відправним пунктом у науці вже незалежної України. Те ж само слід сказати й про праці О. Воропая, І. Огієнка, П. Зайцева, В. Петрова, Л. Білецького, В. Шаяна, Л. Силенка, Ю. Миролубова, Д. Чижевського, Д. Донцова та цілого ряду інших дослідників в українському зарубіжжі. Так, закладені М. Костомаровим, І. Франком, І. Нечуєм-Левицьким, О. Потебнею, В. Шухевичем, О. Воропаєм, І. Огієнком, В. Петровим, В. Шаяном, Л. Силенком, Ю. Миролубовим наукові основи з’ясування особливостей національного світогляду українського народу, нашого національного характеру комуно-советською ідеологією потрактовувались як “буржуазно-націоналістичні” і ворожі підсоветській науці, стали забороненими і недоступними широ-

кому колу вчених в Україні. В цілому ряді праць І. Франко поставив у центр уваги питання про природу, зміст, особливості та призначення національної літератури. Національна ідея була для нього одним із найважливіших джерел формування сукупності понять, ознак та підстав наукового дослідження історії національної літератури. У всякому разі будь-який вихід поза “рами нації” І. Франко розцінював як спотворення самої суті тих чи інших явищ національної історії, культури та духовності, як свідоме самоошуканство, свідоме лицемірство. Природно, що за обставин комуністичного диктату такі проблеми не могли бути предметом уваги учених, тим паче – джерелом формування національних основоположних підстав, їх становлення і розвитку в різних галузях народознавчих та літературознавчих досліджень.

По-друге, вивільнившись з-під ідеологічного тиску підсоветського народознавства та літературознавства, не маючи твердої питомо національної основи, значна частина українських учених впала в іншу крайність – сліпе наслідування ідей та принципів, усієї сукупності поглядів на усну народну творчість та літературу деяких представників чужоземних гуманітарних наук, абсолютизувала їх. Прикладом такого підходу до розв’язання проблем є міфологізація та християнізація у потрактуванні явищ усної народнопоетичної творчості та писемної літератури. Йдучи за Дж. Грабовичем, О. Забужко видає монографію «Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу» (1997). За нею виходять монографії С. Павличко «Дискурс модернізму в українській літературі» (1999), Т. Гундорової «ПроЯвлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація» (1997), дослідження про І. Франка (1996, 2006) та збірка есеїв «Кітч і Література. Травестії» (2008). Вони стають, з одного боку, своєрідними орієнтирами сучасного українського літературознавства у його спрямуваннях на, так сказати, європейський і світовий рівні свого становлення та розвитку, а з другого, – викликають жваве обговорення і критику за нехтування принципом історизму наукового мислення, повний відрив від звичаїв національної науки про літературу, сформованих нашими попередніми видатними вченими, що призвело до спотвореного потрактування нашого письменства, а відтак і до неприйняття цих та подібних прагнень та спрямувань більшістю вітчизняних учених.

Так, наскрізною ідеєю праць В. Шевчука, П. Іванишина, К. Москальця, Т. Салиги, М. Наєнка, присвячених критиці основоположних підстав сучасних модерних досліджень української літератури, є думка не просто про неспроможність таких підстав для неупередженої оцінки літературних явищ, а свідому їх цілеспрямованість на спотворення самої суті цих явищ. Кричущу розбіжність між істиною і фактом у працях Дж. Грабовича та О. Забужко В. Шевчук зауважує, наприклад, у спотвореному потрактуванні шевченкового бачення минулого, сучасного і майбутнього, суть якого полягає у повному розриві створених поетом обра-

зів і дійсність. І це тоді, коли визначальною підставою естетики Тараса Шевченка була правда. Міфотворчість же, наголошує В. Шевчук, зумовлює вигадку, своєрідну модуляцію на догоду певній заданості, що не було властиве Т. Шевченку. Відтак він заперечує Дж. Грабовичу в тому, що Т. Шевченко ніби-то придумав український народ, тобто створив про нього міф, і тим самим одурив його. “Здається, – підкреслює дослідник, – при цьому міфотворцем треба вважати не Т. Шевченка, а таки Дж. Грабовича та його однодумців” [Шевчук 2001, с. 31]. Ще рішучішим і категоричнішим в оцінці праць Дж. Грабовича та О. Забужко виступив П. Іванишин. Глибоко, всебічно, переконливо він довів їх наукову неспроможність, вказуючи за того на “неоміфологізм” як приховану і підступну ідеологію та сучасний культурний імперіалізм [Іванишин, 2001].

Штучність таких побудов нерідко і самих авторів заводить у безвихідь. С. Павличко, наприклад, пише про “модернізм”, “модернізми” і “модерністів” в українській літературі. До того ж вона стверджує, що модернізм на різних етапах його становлення часто набирав прямо протилежного змісту. Тому, щоб знайти визначальне, об’єднуюче начало, дослідниця пропонує “виробити підхід до модернізму не як до набору стильових, формальних або жанрових принципів, а як до певної мистецької філософії, певної моделі літературного розвитку” [Павличко 1999, с. 12]. Такі міркування, як бачимо, суперечать одне одному. Суть їх полягає у невизначеності самих понять, адже мова йде про “модернізм” і “модернізми” як про явища часом прямо протилежні, то ж, очевидно, й моделі літературного розвитку, мистецька філософія також мають свої відмінні особливості. Тоді, певно, доводиться вести мову не про спільне, об’єднуюче, а про відмінне, творчо-особистісне, про що, зрештою, говорить і сама С. Павличко. Надуманість та неспроможність змісту цих та інших праць також піддає критиці М. Наєнко [Наєнко 2001, с. 22-33].

Не витримують критики й основні положення та озасадничі підстави досліджень Т. Гундорової. Зміщення понять, довільне, без належного об’єктивного аналізу потрактування фактів також призводить їх автора до спотворення самої суті явищ.

Скажімо, оцінюючи першу з книжок цієї дослідниці, К. Москалець знаходить у ній розпорошеність думок, термінологічну неточність, викривлене розуміння положень праць тих чи тих учених. “Сумнівною є і та операція, яку дослідниця проробляє з “духовною ситуацією сучасності” К. Ясперса. У Ясперса йдеться про побудову духовної ситуації сучасності, межа якої – не замкнений образ створеної картини буття”. Авторка ж, рецитуючи німецького філософа, говорить своєю чергою про “замкнутий образ історії”, ніби не чуючи принципової різниці між словами “буття” та “історія”. Окрім того, в Ясперса цей фрагмент стосується його філософської стратегії у даному, конкретному творі («Духовна ситуація сучасності» 1931); тим часом дослідниця похапливо й без жодних пояснень свого наміру (якщо не вважати за обгрунтування легковажне “мож-

на”: “український естетичний модерн початку ХХ ст. можна розглядати історично, а можна екзистенціально, в категоріях “духовної ситуації сучасності”) користується ексклюзивним Ясперсовим терміном, як продуманою (на жаль, не Гундоровою) й усталеною категорією; за цим користуванням проглядає певна претензійність і, в ґрунті речі, наївна позиція” [Москалець 1988, с. 25], – підсумовує свої думки К. Москалець. Двозначністю міркувань автора позначені й праці Т. Гундорової про І. Франка. Для неї він то “не Каменяр”, то “і Каменяр”, то “мужик” і “масон” («Франко не Каменяр» (1996), «Невідомий Іван Франко. Грані Ізмарагду», «Франко не Каменяр. Франко і Каменяр» (2006) та інші праці). Відтак задум подолати “ідолопоклонство”, відкрити “невідомого” І. Франка не привів дослідницю до вмотивованого і переконливого поєднання частин і цілого, а відтак і до згармонізованої системи ознак і понять, цілісної сукупності поглядів у розумінні та потрактуванні життя і творчості письменника, на що їй вказувала критика [Салига, 2007]. Однак і після цього Т. Гундорова вдається до подібного потрактування явищ літератури і допускає ті само та інші помилки. В літературознавчих есеях «Кітч і Література. Травестії» “творчість” Верки Сердючки (А. Данилка) вона потрактовує як глибоко вкорінений в українське життя материнський культ, а роман Ліни Костенко «Маруся Чурай» для неї є не чим іншим як кітчем, тобто мазнею, халтурою, правда, хворим на героїзм і романтику.

Цілком природно, що такого роду “новаторські” ідеї сучасного модерного і постмодерного українського літературознавства, як бачимо, були сприйняті неоднозначно. П. Іванишин, наприклад, пов’язує їх світоглядну основу з ідеологією неолібералізму, яка має прямий зв’язок з неомарксизмом, тобто із “залежністю від космополітичних доктрин “радикальної демократії”, глобалізму, мультикультуралізму, універсалізму та ін., що володіють неабияким імперським потенціалом” [Іванишин 2012, с. 278].

До таких та подібних спотворень національної природи української літератури призводять і спроби її християнізації. Вишукування “впливів” «Біблії» на того чи іншого письменника досить часто зумовлюють спотворення його творчості, знецінюють його творчу особистість і приводять до абсолютно хибних висновків. Скажімо, одну зі своїх книг Д. Степовик так і назвав «Наслідуючи Христа: Віруючий у Бога Тарас Шевченко» (2013). Невже підставою для такого твердження для професора стали, скажімо, ось ці рядки з поезії Т. Шевченка «Сон» («Гори мої високії...»):

*Наробив ти, Христе, лиха!
А переіначив
Людей божих?! Котилися
І наші козачі
Дурні голови за правду,*

*За віру Христову,
Упивались і чужої,
І своєї крові!..
А получчали?.. ба де то!
Ще гіршими стали,
Без ножа і автодафе
Людей закували
Та й мордують...*

[Шевченко 1970, 2, с. 40].

Зовсім незрозумілим стає чому Д. Степовик не бере до уваги справді таки наукових висновків І. Франка («Шевченко і критики»), В. Винниченка («Філософія й етика Шевченка»), П. Зайцева («Життя Тараса Шевченка») І. Дзюби («Тарас Шевченко. Життя і творчість»), інших учених, які переконливо довели, що Т. Шевченко не був ані віруючою людиною, ані атеїстом, що Бог для нього був лише символом вищої справедливості, а коли він не бачив цієї справедливості у повсякденному житті, то не визнавав існування реального Бога, нерідко, як бачимо, кидаючи йому прокляття.

Само собою зрозуміло, що, виходячи з таких та подібних настанов, історик національної літератури ніколи не буде істориком духовності свого народу, хоча у дослідженні саме особливостей історії національної духовності І. Франко вбачав одне з найголовніших його завдань, наголошучи на необхідності з'ясування того, «як відізналися Франконія в літературній вдачі Гете, Саксонія у Гелерта, Швабія у Шіллера», «що італійського бачимо у Брентано, що французького у Шаміссо» [Франко 1984, 41, с. 10-11]. Відтак і сучасний історик української літератури має в першу чергу з'ясовувати, що українського є у Т. Шевченка, В. Стуса, Ліни Костенко, в нашій літературі загалом, що вони таким чином нового внесли в духовну скарбницю людства. Саме тому історія письменства й має бути історією національної духовності, а не витвором якихось особистих уподобань, смаків чи то космополітичних псевдонаукових теорій. А для цього потрібно глибоко вивчати і знати нашу національну духовність та її історію.

Тому не сприйнявши модерних і постмодерних ідей та принципів, вітчизняне літературознавство пішло шляхом розвитку питомо національних звичаїв нашої науки про літературу. Таким само чином стало розвиватися й українське народознавство.

Видання заборонених за советських часів праць українських учених поклато початок відродженню національних звичаїв науки про народну творчість, літературу та культуру, сформованих в Україні у ХІХ ст. та в українському зарубіжжі ХХ ст. В науковий обіг повернуто ідеї та основоположні підстави досліджень таких учених, як Д. Чижевський, І. Огієнко, Г. Булашев, О. Воропай, Д. Донцов, В. Петров, П. Зайцев, С. Єфремов, М. Грушевський, Л. Ребет, К. Сосенко, Ю. Липа,

В. Янів, І. Мірчук, Л. Білецький, О. Бочковський, Олег Ольжич і т.д., і т.п. Завдяки тому, що в незалежній Україні відкинута марксо-ленінські ідеологічні постулати стало можливим абсолютно нове прочитання наукової спадщини М. Костомарова, П. Чубинського, І. Франка, Т. Зіньківського. О. Потебні, П. Житецького, К. Грушевської. В наслідку ж цього значно розширено проблематику наукових досліджень, предметом яких стали нові духовні, ідейні та художньо-естетичні національні цінності, нові принципи та нова сукупність поглядів на їх розв'язання.

Новітнє українське народознавство та літературознавство в основу дослідження тих чи інших явищ кладе національний чинник. Національний світогляд, національний характер, національна духовність, національна ідея і т.д. у них – основний предмет уваги учених, висхідний пункт з'ясування національних особливостей усної народної поетичної творчості, народної культури та писемної літератури загалом.

Візьмемо для прикладу лише кілька сучасних чи то заборонених за советського режиму праць українських народознавців. Ось ґрунтовні і новаторські дослідження Д. Гуменної «Минуле пливе в прийдешнє. Розповідь про Трипілля» (1978), Г. Лозко «Українське язичництво» (1994), В. Голобородька «Ой вінку, мій вінку... Ознаки дівочого вінка як основа для його метафоричної трансформації в українських народних казках» (1999), «Соловейку, сватку, сватку... Міфопоетична трансформація українського обряду сватання в українських народних казках» (2002), В. Мицика «За законом Світового ладу. Трипільська цивілізація і джерела світогляду українського народу» (2007), Ю. Миролубова «Ригведа и язичество» (2009), Я. Гарасима «Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору» (2010), С. Пилипчука «Фольклористична концептосфера Івана Франка» (2014) та інші дослідження. Маємо повне право стверджувати: вони – пряме продовження і розвиток основоположних підстав народознавчих досліджень М. Костомарова, І. Франка, О. Потебні, Г. Булашева, митрополита Іларіона (І. Огієнка), інших вітчизняних учених ХІХ – початку ХХ ст. та українського зарубіжжя. Характерною особливістю, яка об'єднує ці дослідження, є виняткова увага до першоджерел, тобто до процесів постання та діалектики побутування того чи іншого уснопоетичного сюжету, мотиву, образу. Тут зовсім немає отих їх “підтягувань” до наперед заданих і запрограмованих цитувань, до тих чи інших наперед визначених положень тих чи інших праць, насамперед, чужоземних учених, які мають слугувати переконливим доказом нібито європейського та світового рівня таких досліджень.

Вивчаючи українські народні звичаї та обряди, Д. Гуменна, Г. Лозко, В. Мицик та В. Голобородько у всьому виходять з власних спостережень над тими чи іншими явищами духовної та матеріальної культури нашого народу, на численних зіставленнях з'ясовують їх природу та національні особливості у тісному взаємозв'язку з явищами світоглядного, психічного, побутового і т. д. життя наших пращурів, у їх постій-

них змінах і розвитку. А це своєю чергою, зумовлює об'єктивність розкриття змісту цих явищ, формування системи ознак і понять, які впливають з їх національної природи, а не з сучасного світогляду самих авторів, як це часто нині буває, що нерідко веде до викривленого, спотвореного потрактування цього змісту й цієї природи. У наслідку маємо повнокровну, справді наукову картину виникнення, формування, становлення і розвитку національних духовних та художньо-естетичних цінностей, національного духовного буття загалом, постановку і розв'язання нових наукових проблем.

Д. Гуменна та В. Голобородько в українському весіллі та витоках його символів знаходять відображення таких виявів народного світогляду, як святість у ставленні до навколишнього світу, його обоження, возвеличення як чогось чи то загадково-таємничого, чи то піднесено-величного, але такого, що гармонує з навколишнім світом. Так, пов'язування учасників весільного дійства вишитими рушниками Д. Гуменна пояснює відгомном бою матріархального роду з патріархальним, як обороною старого материнського права – матрилокального звичаю – від посягань нового, батьківського – патрилокального. Тому старостів, пояснює вона, у давнину в'язали мотузками. “То тепер, – продовжує Д. Гуменна, – замінили мотузки на гарні вишивані рушники. Тодішній знак ворожості перетворився з бігом часу на знак чествовання. Але сам факт в'язання лишився. З пов'язаними послами відбувається порозуміння, але знову ж – лише на мигах, мовчки. Обмінюються хлібом. Ну, раз прийняли наш хліб, то вже йде до згоди” [Гуменна 1978, с. 150]. І далі весілля потрактовується дослідницею в цьому ключі. Своєрідно з'ясовує природу символіки українського весілля та його трансформацію в українських народних казках і В. Голобородько. Зіставляючи весільний обряд та казку, він знаходить у них багато спільного і стверджує, що “казка допомагає витлумачити багато мотивів весільного обряду, так само, як весільний обряд допомагає розкодувати казковий текст” [Голобородько 2000, с. 37]. Так, зміст образу царівни-жаби з однойменної казки він виводить з поєднання двох ознак дівочого весільного вінка, а саме – зеленого барвінку, з якого в'ється вінок і покривається золотом. Поєднання зеленого і золотого кольорів у такому разі й становить зміст казкового образу (жаба – метафора зеленого барвінку, у весільному обряді – незрілість; золото – царівна, у весільному обряді – зрілість, перехід від “незрілості” до “зрілості”, від “зеленого стану” до “стиглого стану”). Сформовані таким чином В. Голобородьком основоположні підстави дослідження явищ усної народної творчості та духовної культури нашого народу загалом підводять його до несподіваного для нас висновку, який проте заслуговує на особливу увагу сучасних народознавців: “знання змісту казки дозволить по-новому поглянути на світову міфологію (казки інших культур є лише варіантами нашої казки), яка виникла в результаті буквально зрозумілої нашої казки” [Голобородько 2000, с. 37], адже “у ви-

гляді міфів в інших культурах наша казка існує вже давно” [Голобородько 2000, с. 37], тому без знання української мови, насамперед багатозначності наших слів, наших паронімів, неможливо правильно і повністю розкодувати більшість казкових мотивів народів світу, адже вони створені нашою, українською, мовою. Про описані в давньоіндійському епосі “Махабхарата” діяння п’яти арійських племен, які прийшли з придніпровських просторів і принесли на землю прадавньої Індії славу своєї прабатьківщини, говорить й В. Мицик [Мицик 2007, с. 92]. Неабияке зацікавлення в цьому плані викликає глибоко самобутнє дослідження Ю. Миролубова “Ригведа и язичество”. Основні ідеї цих праць – вдячний ґрунт для якісного оновлення основоположних підстав порівняльних студій в сучасному українському народознавстві.

Винятково важливе значення для формування національних основоположних підстав сучасного вітчизняного народознавства та літературознавства має дослідження й морально-етичних шарів світогляду українського народу в їх природних ознаках і поняттях світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, світовираження та світоутвердження українців загалом. Той само В. Мицик в українських народних колядках знаходить “всі мірності Світового ладу”, саме – “єдиність: Бог, Господь, Господар; парність – Сонце і Місяць, муж і жона; триєдність – чоловік, жінка, їхні діти, як Місяць, Сонце, Зорі, потрійні дії і справи; чотиричасність – храми в образі Світу на чотири сторони чи небесні Світила; семичинність – в образах келихів, хлібів, дарів”, які, скажімо, “в колядці на пошану господині, оспівані як чинності і краса життя” [Мицик 2007, с. 55]. Звідси сонячне, радісне світосприйняття українців, вишуканість та благородство нашого внутрішнього світу, його гармонія зі світом навколишнім, святість у ставленні до землі, батьків, роду, національних звичаїв, що й визначає особливості національних типів героїв та типів їх взаємозв’язків з цим світом, поетикальних утворень в уснопоетичній та писемній літературі від найдавніших часів до наших днів, які й мають стати предметом особливої уваги сучасних українських народознавців та літературознавців. А Олег Ольжич (Ольжич О. Українська історична свідомість. Український міт // Олег Ольжич // Незнаному воякові Заповідане живим. – К., 1994. – С. 242-264), Д. Донцов (Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій. Дух нашої давнини / Дмитро Донцов – К., 2005)”, В. Шаян (Шаян В. Джерело сили української культури / Володимир Шаян. – Лондон-Торонто. – 1972), Г. Лозко (Лозко Г. Українське язичництво / Галина Лозко. – К., 1994), К. Черемський (Черемський К. Шлях звичаю / Кость Черемський. – Харків, 2002. – С. 27), М. Набок (Набок М. Українські народні думи: особливості національного характеру і типологія героя / Марина Набок. – Тернопіль, 2014) та інші вчені виводять звідси й героїчне та державотворче начала в українському національному світогляді. Праці цих вчених також є потужним джерелом формування таких національних основоположних підстав сучасного вітчиз-

няного народознавства та літературознавства, як культ національних, історичних, духовних та ідейних цінностей, звичаєва (не лише в побутовому, а й психологічному, народно-філософському і т.д. розумінні) основа художньо-естетичних утворень в усній народній творчості та писемній літературі, розуміння нації і держави як великого Роду, природне поєднання добра і краси, прекрасного та героїчного з драматичним і трагічним з переважаючою силою оптимістичного начала, природний синтез стародавніх та нових шарів народного світогляду в художньо-естетичному освоєнні дійсності як джерела і основи формування української народної естетики, тощо. Узагальнивши народознавчий доробок одного з найвизначніших українських уснословеснознавців, С. Пилипчук у монографії «Фольклористична концептосфера Івана Франка» довів, що запропонований І. Франком комплексний підхід до вивчення явищ усної народної творчості та культури загалом став результатом глибокого та усебічного аналізу основоположних підстав європейських шкіл та об'єктивної їх оцінки. Разом з тим С. Пилипчук доходить висновку, що у працях представників цих шкіл І. Франко виокремлював як додатні начала, так і певні прорахунки, які крились, нехай і в глибокому, але однобічному підході до явищ народної культури, тому й запропонував вивчати їх у всій багатогранності їх взаємозв'язків та взаємозумовленостей, комплексно, що стало якісно новим словом у європейській та світовій науці [докл. див.: Пилипчук 2014]. Виходячи з цього, маємо повному підійти й до з'ясування місця та значення вченого в історії не лише вітчизняного, а й європейського та світового уснословеснознавства.

Наукові ідеї І. Франка створюють вдячний ґрунт й для нових пошуків формування національних основоположних підстав сучасного вітчизняного літературознавства. В цьому плані особливу увагу привертає його вчення про національну літературу. Вчений, зокрема, зазначав, що джерела національної літератури слід шукати у походженні письменника, його ставленні до релігії, політичних відносинах, особистому і суспільному вихованні, суспільних настроях та особливостях історичного розвитку нації, спадкоємності духовних звичаїв, сформованих упродовж віків цими звичаями типами національного характеру і світогляду, читацьких інтересах, впливах літератури на ці інтереси та суспільство загалом, зміні ідей та поколінь. Окрім того, І. Франко з особливою силою наголошує на доконечній необхідності з'ясування історичних умов зародження, формування і становлення національної літератури. «У нас, де новіша національна література починає виростати прямо з живого джерела традицій народних і з обсервації сучасної, оточуючої нас дійсності, на це питання прийдеться звернути пильну увагу [Франко 1984, 41, с. 16], – пише він у статті «Задачі і метод історії літератури».

Тому обов'язком усякої національної літератури кожного національного письменника та критика, свідомих своєї мети, І. Франко вважав доконечну необхідність *реагувати на шкідливі модні впливи, усяляко*

протистояти їм і усіма властивими даній національній літературі способами поборювати їх.

Однак І. Франко ніскільки не заперечує взаємозв'язків та взаємовпливів різних національних літератур. Більше того, він вважає такі взаємозв'язки і взаємовпливи цілком закономірним явищем, але в тому разі, коли вони відбуваються, знову ж таки, на природній основі. Такою ж основою, з одного боку, є національний ґрунт, у який закорінений кожен національний письменник та кожна національна література. З другого ж – це інтернаціональна атмосфера ідейних інтересів, наукових, суспільних, естетичних і моральних змагань, в які вони поринають своїм пнем і кроною. За того, стверджує вчений, історик будь-якої національної літератури “мусить відрізнити в ній національне від інтернаціонального, мусить показати, як вона засвоює собі чужий матеріал і чужі форми і *що вносить свого* в загальну скарбівницю літературних тем і форм; мусить показати, *чим були для неї літератури сусідніх народів і чим була вона для них*” [Франко 1983, 40, с. 17] (виокремлено нами. – О. В.). Такі основоположні підстави дослідження української літератури дали І. Франкові можливості віднайти і визначити в ній те національно своєрідне, що було співзвучне загальноєвропейському і світовому літературному поступуванню, що хвилювало душу сучасної цивілізованої людини, знайшло в них свій відгук.

В руслі звичаїв національного літературознавства, з глибокими знаннями вітчизняної історії, філософії, психології, народознавства виконали свої дослідження і Д. Донцов, П. Зайцев, Д. Чижевський, І. Дзюба та інші вчені. Тому вони позбавлені отих “шкідливих модних впливів”, про які говорив І. Франко, і спрямовують наші пошуки у формуванні національних основоположних підстав сучасного українського народознавства та літературознавства не на псевдонаукові ідеї грабовичів, забужок, гундорових та їм подібних, а на питому український ґрунт повсякденного буття нашого народу, на вироблені ним упродовж століть національні історичні, духовні, ідейні, психологічні, художньо-естетичні і т.д. і т.п. цінності, на глибинний історизм наукового мислення, справді новаторські відкриття в науці.

Тут маємо на увазі, скажімо, взірць духовної досконалості української людини та типи її взаємозв'язків зі світом, джерела, зміст і складові яких глибоко й усебічно розкрив Д. Донцов у таких працях, як «Де шукати наших історичних традицій», «Дух нашої давнини», «філософію серця» П. Юркевича і Д. Чижевського, проблематику, основоположні підстави трактування історизму, психологізму та філософічності художньо-естетичного мислення Т. Шевченка у монографіях «Життя Тараса Шевченка» П. Зайцева (1995), «Тарас Шевченко. Життя і творчість» І. Дзюби (2008). Вишуканість і благородство духовного світу українців Д. Донцов бачить, наприклад, у їх шляхетності, мудрості, мужності, у ставленні до землі, у способі життя, думання, у мріях, задумах, цілях і

завданнях, культурі вітчизни, предків, їх слави, звичаїв та великої місії, тощо [Донцов, 2005]. Емоціоналізм, виняткова увага “до визнання великої цінності за окремою людиною, визнання для кожної людини права на власний, індивідуальний етичний шлях”, єдність ідеалу гармонії зовнішньої та гармонії внутрішньої [Чижевський 1993, с. 167-188] – також предмет пильної уваги для сучасного українського літературознавства та джерело формування його національних основоположних підстав.

Продовжуючи справу своїх попередників, С. Андрусів, В. Моренець, Н. Шумило, Л. Сенік, Ю. Мариненко, інші сучасні українські літературознавці також зосереджують свою увагу на проблемах, які були під заборонаю в підсоветській науці. М. Іванишин виокремлює такі їх основні вияви: неоміфологізм (С. Андрусів), порівняльне літературознавство (В. Моренець), системологія (Н. Шумило), націоналістична проблематика (Л. Сенік), утвердження етнічної, національної тожсамості українського народу (Ю. Мариненко), тощо, основу яких становить націоналістичне трактування суспільних та літературно-естетичних явищ. Завдяки цьому, висновує дослідниця, українським історикам літератури вдалося “чіткіше і вмотивованіше періодизувати розвиток українського письменства від 70-х років XIX до 50-х років XX ст.; ... виявити націоналістичні функції у низці літературних жанрів, стилів та напрямів; уявити іманентні та запозичені літературні риси; простежити націоналістичну сутність процесів художнього новаторства, літературного діалогу, опору імперському режимові тощо; окреслити тематичні та жанрово-стильові риси; виявити специфіку художньо-естетичного освоєння народного світогляду та ін.” [Іванишин 2009, с. 12]. Це ж, у свою чергу, також розширює науковий літературознавчий простір, виводить дослідників на постановку та розв’язання нових проблем у формуванні націоналістичних основоположних підстав сучасної вітчизняної науки про літературу.

Переконливим прикладом результативності такого підходу в даному разі є монографії «Національно-екзистенціальна інтерпретація (основні теоретичні та прагматичні аспекти)» (2005) та «Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко» (2008) П. Іванишина, публікації С. Кіраля «Віддати зумієм себе Україні. Листування Трохима Зіньківського з Борисом Грінченком» (2004), «Зробити щось корисне для свого рідного народу. З епістолярної спадщини Івана Чендея» (2013), дослідження В. Азьомова, Р. Крохмального. Їх автори ставлять своїм завданням прочитання і трактування як окремих творів, так і української літератури загалом крізь призму націоналістичних історичних, духовних, ідейних, соціальних і т. д. цінностей, тобто крізь призму націоналістичної самототожності. Для П. Іванишина в такому разі предметом дослідження стають неповторність національного буття, його розуміння та трактування в структурі образу України, тут-буття як націоналістичної людини, інтерпретації держави як політичного дому, націоналі-

ному смислі туги, радості, долі, інших художньо-естетичних виявів. Для Р. Крохмального – свобода і прадавня віра українців у вічність і святість слави як саможертвовного служіння та самопосягати великій меті – визволенню українського народу (Крохмальний Роман. Сакральне прагнення до слави та свободи: формула пасіонарної когерентності у поезиці Тараса Шевченка // III Internationale virtuelle konferenz der Ukrainistik. Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht. III Міжнародна наукова Інтернет-конференція з україністики. Munchen. 1-4 November 2012. – Verlag Otto Sagner – Munchen-Berlin–Washington, D.C. – 2013. – S. 646-662), аналіз творчого методу Т. Шевченка під кутом зору історіософської проблематики, національних духовних первнів задля з'ясування національної природи ідейно-естетичного змісту та поетики художнього твору, художньо-естетичного мислення письменника загалом (Крохмальний Роман. Деміфологізація “царської метафори” у поетичних текстах Тараса Шевченка // IV Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globalen Sicht. Діалог мов – діалог культур. Україна і світ. IV Міжнародна наукова Інтернет-конференція з україністики. München. 31 Oktober – 3 November, 2013. – Verlag Otto Sanger – München – Berlin – Leipzig – Washington, D.C. – 2014. – S. 377-388).

Глибоко та всебічно осмислюючи витoki, діалектику становлення вітчизняної усної народної творчості та писемної літератури, В. Азьомов дійшов висновку, що формування основоположних підстав їх дослідження необхідно розпочинати з вивчення глибинних первнів національного світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, світовираження та світоутвердження нашого народу, національних духовних та історичних цінностей. З цією метою він сформував самобутню Духовну Архетипну Систему Етнонаціонального, яка цілком і повністю відповідає природі нашого письменства. Її суть полягає в тому, що “у ДАСЕ літературна творчість визначається як мистецька концентрація національного архетипного досвіду у сферу художньої етносвідомості” [Азьомов 2015, с. 204], одними з визначальних складових якої є:

1) сприймання землі та довкілля як вищого позачасового життєдайного і духотворного начала;

2) рідна мова – космічно визначений духовний універсум, що гармонізує взаємодію двох світів – зовнішнього середовищного та внутрішнього психофізичного;

3) аксіоматичність моральних законів етно- та родоцентричного; їх розвиток у системі вселюдської культурної цивілізації в ієрархії їх діалектичної взаємодії (боротьба та єдність протилежностей);

4) національне розуміння смислу життя та щастя, культ національних героїв;

5) визнання, дотримання та розвиток народних традицій, звичаїв та обрядів;

б) забезпечення симетричності, зрівноваженості у розвитку та взаємодії двох споріднених архетипних світів: індивідуального несвідомого – людини та колективного несвідомого – етнонації [Азьомов 2015, с. 184-185].

Відтак вона також має стати предметом дієвого вивчення та обговорення вченими, одним з джерел формування цих основоположних підстав.

Значення публікацій С. Кіраля для становлення сучасного літературознавства полягає в тому, що ці та інші проблеми, зміст цих та інших ознак і понять він пояснює обставинами національного історичного, суспільно-політичного чи то особистого життя письменника, особливостей його творчості, національного літературного поступування новими матеріалами, віднайденими в архівах, приватних зібраннях і досить часто вперше введеними в науковий обіг, що відкриває нові можливості глибокого, всебічного та об'єктивного прочитання творчості письменника, а відтак і формування питома національних основоположних підстав такого прочитання та потрактування.

Ідея Роду – одна з підставових складових національного світогляду українців. На жаль, вона досить довго залишалась поза увагою наших народознавців та літературознавців (із уснословеснознавців зі здобуттям Україною незалежності до неї частково звертаються у названих вище працях Я. Гарасим та М. Набок), хоча В. Петров (Петров Віктор. Передхристиянські релігійно-світоглядні елементи. Генеза народних звичаїв та обрядів // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – К., 1994. – С.244-249), Олег Ольжич (Ольжич Олег. Українська історична свідомість. Український міт // Ольжич Олег. Незнаному воякові. Заповідане живим. – К., 1994. – С. 242-264) не раз наголошували саме на ідеї Роду як духовній основі формування української нації, її звичаїв, обрядів, українського національного характеру та укладу життя загалом. А дослідник наукової спадщини Ю. Вассіяна д-р М. Антонович з цього приводу писав, що розумінням нації як Роду ми “основно різнимся від державницького розуміння нації західного світу (французів і англосаксів) та расового у німців” [Антонович Марко, д-р. 1972, с. 31]. До того ж сучасний дослідник родоцентризму О. Лук’яненко наголошує не на кровній, а насамперед духовній, енергетичній спадкоємності поколінь у такому розумінні (див. про це докл.: Лук’яненко, 2008). Значення ідеї Роду для сучасного народознавства та літературознавства полягає, таким чином, у якісно новому погляді на природу психологізму, особливості пафосу, проблематику та ідейно-тематичне спрямування і т. п. усної народнопоетичної творчості та писемної літератури, в особливостях їх потрактування, що й маємо взяти собі на озброєння.

Проблема формування національних ознак і понять – одна з найвразливіших проблем сучасного українського словеснознавства. Зумовлена вона, як уже зазначалося, ідеологічним тиском на гуманітарні нау-

ки за часів колоніального панування в Україні царського та комуністського режимів, адже, скажімо, про ту саму ідею Роду, національну природу і самобутність української народнопоетичної творчості та писемної літератури за тих обставин не могло бути й мови. Само собою зрозуміло, що так само не могло бути й мови про формування національних основоположних підстав їх дослідження загалом та системи національних ознак і понять зокрема, які б виражали цю природу і самобутність. На їх місце українські вчені похапцем переносять на український ґрунт нерідко чужі нам ознаки і поняття, запозичені з гуманітарних наук зарубіжжя. Шкідливість таких “модних впливів” цілком очевидна. Вони значно ускладнюють сприйняття та розуміння художніх творів та наукових праць, адже читачеві, щоб зрозуміти написане, під час роботи з ними доводиться вдаватися до їх перекладу. Разом з тим такі, нічим не виправдані, запозичення витісняють з наукового обігу питома українські лексичні одиниці, збіднюють науковий стиль української мови, гальмують його становлення і розвиток, а головне – спотворюють національний спосіб сприйняття, розуміння та мислення вченого і читача. І це тоді, що досить часто їм є україномовні відповідники. Скажімо, для чого говорити і писати “детермінований”, “наратор”, “ідентифікація”, “дискурс”, “екзистенція”, “архетип”, “деградація”, коли можна сказати “обумовлений”, “оповідач”, “міркування” (“картина”), “існування” (“спосіб буття”), “червень”, “винародовлення”. Працюючи над розв’язанням цієї проблеми, українські вчені повертають, створюють і вводять у науковий обіг питома українські ознаки і поняття, такі, як, скажімо, “національний спосіб розуміння” (П. Іванишин), “уснословеснознавство” (С. Пилипчук), “добропрекрасне” (Я. Гарасим), тощо. Пошуки в цьому напрямку також потребують свого продовження.

Долаючи наслідки колоніального минулого України, сучасне вітчизняне народознавство та літературознавство виходить на питома національний шлях свого становлення і розвитку. Одним з найважливіших їх завдань є формування національних основоположних підстав словеснознавчих досліджень, науки про народну духовну культуру та писемну літературу загалом. Розв’язання проблем, пов’язаних з виконанням цих завдань, відбувається діалектично: з одного боку, ще досить сильно заявляють про себе наслідки комуністичного всевладдя, з іншого, – маємо дієві пошуки, які відбуваються у руслі процесів національного відродження. В наслідку взаємодії цих чинників чітко окреслюються й основні спрямування у їх становленні: імперсько-комуністична ідеологія та сформовані нею принципи советської псевдонауки відходять у минуле, на перший же план виходить українська національна ідея, що відкриває нові перспективи формування ознак і понять, нових основоположних підстав дослідження і потрактування явищ народної духовної культури та писемної літератури, літературного та духовного поступування як питома національних, питома українських. Їх суть полягає у з’ясуванні

джерел та природи, особливостей становлення, розвитку, призначення та ролі національних ідейних, естетичних та художніх цінностей, вироблених народом упродовж століть, в духовному та суспільно-політичному поступуванні нації.

Література

1. Азьомов Віктор. Духовна Архетипна Система Етнонаціонального / Віктор Азьомов // Приватний архів В. Азьомова. – 2015.
2. Антонович М. Історіософія Юліана Вассіяна. Спроба характеристики / Марко Антонович // Вассіян Юліан. Твори. Т.1. Степовий сфінкс. – Торонто, 1972.
3. Голобородько В. Ой вінку, мій вінку. Ознака дівочого вінка як основа для його метафоричної трансформації в українських народних казках / Василь Голобородько // Українська культура. – 2000. – №№ 11-12.
4. Гуменна Д. Минуле пливе в прийдешнє. Розповідь про Трипілля / Докія Гуменна // Видання Української Вільної Академії Наук у США. – Нью-Йорк, 1978.
5. Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій. Дух нашої давнини / Дмитро Донцов. – К.: МАУП, 2005.
6. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? Сучасність / Іван Дзюба. – 1968.
7. Іванишин М. Дискурс національної ідентичності в українському пост-колоніальному літературознавстві: історико-літературний аспект. Автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Мирослава Іванишин. – Львів, 2009.
8. Іванишин П. Вульгарний “неоміфологізм”: від інтерпретації до фальсифікації Т. Шевченка / Петро Іванишин. – Дрогобич: Відродження, 2001.
9. Іванишин П. Травестія в кітч? / Петро Іванишин // Критика і метакритика як осмислення літературності. – К.: Академія, 2012.
10. Лук'яненко О. Родоцентрична педагогіка: історико-теоретичні розвідки / Олександр Лук'яненко. – Полтава: Друкарська майстерня, 2008.
11. Мицик В. За законом Світового ладу. Трипільська цивілізація і джерела світогляду українського народу / Вадим Мицик. – К.: МАУП, 2007.
12. Москалець К. Замість дослідження / Москалець Костянтин // Критика. – Лютий, 1988. – Ч.2.
13. Наєнко М. Дискурс сучасної науки про літературу (огляд досліджень з літературознавства 90-х років) / Михайло Наєнко // Слово і час. – 2001. – № 8.
14. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / Соломія Павличко. – К.: Либідь, 1999.
15. Пилипчук С. Фольклористична концептосфера Івана Франка / Святослав Пилипчук. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014.
16. Салига Т. Франко – Каменярь / Тарас Салига. – Ужгород: Гражда, 2007.

17. Франко І. Зібр. творів: У 50-и томах / Іван Франко. – К.: Наукова думка, 1984. – Т.40.
18. Франко І. Зібр. творів: У 50-и томах. / Іван Франко. – К.: Наукова думка, 1984. – Т.41.
19. Чижевський Д. Українська філософія / Дмитро Чижевський; Упор. С. В. Ульяновська; Вст. ст. І. М. Дзюби; Перед. слово М. Антоновича; додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського // Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К.: Либідь, 1993.
20. Шевченко Т. Твори: У 5-и томах / Тарас Шевченко. – К.: Дніпро, 1970. – Т. 2.
21. Шевчук В. “Personae verbum” (Слово іпостасне) / Валерій Шевчук // Розмисел. Твім інтер. – К., 2001.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 01.06.2016 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Гарасимом Я.І.*

DIALECTICS OF FORMATION OF NATIONAL FUNDAMENTAL GROUNDS FOR MODERN UKRAINIAN ETHNOLOGY AND LITERARY SCIENCE

O. I. Vertii

*Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko;
Department of Ukrainian Culture; 40002, Sumy, Romenska Str., 87*

The features of the interaction of different historical, social, ideological and artistic and aesthetic factors in the processes of formation of national fundamental grounds the Ukrainian science of folklore, written literature in the modern stage of its emergence and development. It is noted that the move away from the principles of the so called soviet ethnology and literary science and return to the national spiritual values, achievements of domestic and foreign scholars of the previous generations opens of the new prospects before them access to a higher level of development.

Key words: *national, ethnology, literary science, modern, basic foundations.*